

„SZOMORÚ IDŐK EMLÉKE”

Az első világháború ábrázolása sáromberki parasztiratokban

Az első világháború – számos tekintetben – alapjaiban változtatta meg a magyar parasztság mindennapjait és kultúráját. A háború kitörése férfiak tömegét szakította ki hosszú időre családi környezetéből. A térbeli távolság okozta kommunikációs gátat az írás segítségével próbálták meg áthidalni. A magyar (és európai) parasztságot az első világháború mondhatni grafománná tette. A fronton tapasztalt szörnyűségek előtt a katonák az írásba menekültek. A korszak katonáinak mindennapjait íráskényszer jellemezte.

Az írás tehát nemcsak a megsérült kommunikáció kiigazításában játszott szerepet, hanem pszichológiai nyeresége, az elmét lefoglaló funkciója is fontos volt. A háború borzalmainak feldolgozására, a sokszor embertelen cselekvések és a gépiessé vált élet ellensúlyozására olyan személyekben is alkotásreakciók, sajátos kompenzációs cselekvések születtek, akik korábban nem is álmodtak arról, hogy valaha ceruzát fognak ragadni a kezükbe. Az első világháború tehát az írás széleskörű elterjedése mellett a személyes iratok számának és műfaji sokféleségének ugrásszerű növekedését is magával hozta.

Másfelől a különböző harctereket és hadifogolytáborokat megjárt felnőtt férfilakosság a frontról hazatérve egy új narratív bázist, és narratív viselkedési formát, a háborús történetek mesélésének szokását (rutinját) honosította meg.

Jelen tanulmány elsősorban az első világháború idején született, vagy erre az időszakra vonatkozó, a populáris/népi regiszterben született és itt forgalmazott, írásban rögzített narratívumokra, azok funkcióira, keletkezésük és használatuk körülményeire, a velük szembeni attitűdökre reflektál. Az elemzés célja nem a történelmi események rekonstruálása, hanem azoknak a hétköznapiakra, az egyszerű parasztemberek életmódjára, gondolkodásmódjára, világlátására és – nem utolsósorban – az íráshoz való viszonyukra gyakorolt hatásának vizsgálata. Nem a Történelemre, hanem a kortársak történeteire, biografikus emlékeire és azok hatásmechaniz-

musára figyel. Ez viszont a szövegtermelés, illetve az írás természetének, funkcióinak és céljainak, az írást befolyásoló, irányító szociális szabályoknak és elvárásoknak elemzését implikálja.

Az elemzés a világháború idején, a fronton vagy a frontvonal mögött szolgálatot teljesítő egyén író/levélíró tevékenységét az egyén életében bekövetkezett fordulópontot¹ feldolgozó, az új helyzet (a falutól való elszakadás) által létrehozott változásra, sorseseményre² adott válaszként, egyfajta sajátos adaptációként³, illetve az idegen/értelmezhetetlen és embertelen környezetnek az egyénre gyakorolt nyomásával szembeni kompenzációként⁴ értelmezi. A frontéletet sajátos kultúraként fogja fel, az írást pedig e kultúra produktumaként elemzi. Ilyen értelemben a világháborút olyan korszakhatárnak tekintem, amely azáltal, hogy az egyént kiszakítja eredeti közegéből egyben a szóbeli kultúra (kommunikáció) ellenében az írásbeli kultúra használatára kényszeríti.

Választásom azért esett a paraszti írásbeliség e csoportjának elemzésére, mert a világháború az egyik olyan, a néprajztudomány módszereivel is jól dokumentálható, történelmi helyzet a kelet-közép-európai térségben, amikor nagy tömegek kényszerülnek – életterük külső parancsra történő hosszabb elhagyása miatt – az írás rendszeres alkalmazására, és mint ilyen az így született iratok jó forrásnak bizonyulnak az írás mindennapi életbe való beépülésének, lefolyásának és következményeinek vizsgálatára.

Keszeg Vilmos meghatározása szerint a korszak olyan intézmény, mely meghatározza az életszervezési szabályokat, kapcsolattartási stratégiákat, az egyén, a csoport és a társadalom mentalitását. A szerző szerint minden korszaknak sajátos fiziológiája, jellegzetes anyagcseréje, sajátos tempója van. A korszakra jellemző tematikai, ideológiai, retorikai, kommunikációs specifikumok beáramlását a szövegekbe az irodalomtörténet a korszak retorikája névvel nevezte meg.⁵ A korszakra jellemző narratív sémák, produktív természetű modellek, generatív transzformációs rendszerek.⁶

¹ MANDELBAUM 1982. 36–37.

² TENGELYI 1998. 199.

³ MANDELBAUM 1982. 37–38.

⁴ MARQUARD 2001. 7.

⁵ KESZEG 2011. 36–37.

⁶ KESZEG 2011. 38.

Jan Assmann a kultúrák azon képességét, mellyel az embert társaihoz fűzi, azáltal hogy közös tapasztalati és cselekvési teret alakít ki, mely a maga elkötelező kötőereje révén bizalmat szerez és eligazítást nyújt, konnektív struktúrának nevezi. Ez összefűző és elkötelező hatását két síkon fejti ki: társadalmi és idődimenzióban. A kultúra konnektív struktúrája a tegnapot hozzákapcsolja a mához úgy, hogy meghatározó élményeket és emlékeket formál, őriz meg, a jelen horizontján egy másik idő képeit is magába zárja, reményt kelt és emléket alapít. Narratív és normatív aspektussal rendelkezik: identitást szervez, lehetővé teszi, hogy mit mondjon az egyén.⁷ Emlékezni – mondja Gyáni Gábor – csak úgy lehet, ha megvannak hozzá a megfelelő eszközeink. Az emlékezéshez szükséges eszközök készletét pedig – Nora terminusával élve – az *emlékezés helyeinek* nevezi.⁸

Az iratoknak egy jelentős csoportja – és ide tartoznak a katonalevelek is – „az írás természete folytán, megörökített volta révén válik az emlékezés serkentőjévé”.⁹ Ezek – Nora fogalmi rendszerén belül maradván – nem az állam, hanem az alsóbb osztályok (a nép) emlékiratait, melyek a múlt egy másik dimenzióját teszik hozzáférhetővé. Az egyén szűkebb életterének krónikáját adják, anélkül, hogy az eseményeket tágabb összefüggésbe helyeznék. Egyrészt, mert nincs kellő rálátásuk a velük történetekre,¹⁰ másrészt mert a cenzúra ezt nem teszi lehetővé. Ilyen értelemben, bár a történelemtől szólnak (amennyiben így nevezzük azt, ami valójában végbement és megtörtént, azaz a múltat a maga objektív lefolyásában)¹¹ nem történelemként szólnak róla – értve ezalatt a múltból szóló diskurzust, „mely feltételezi a tények szigorú átszűrését, összefüggő egészbe rendszerezését, az esemény «dramatizálását», hogy ennek jól meghatározott értelmet adjon”.¹² A háborús levelek tehát – Gyáni Gábor szavaival élve – a „folklórban elbeszélte múlt” egy formáját jelentik.¹³

⁷ Hymes ezt *interpretációs normának* nevezi. HYMES 1997.; ASSMANN 1999. 15.

⁸ GYÁNI 2001. 82.

⁹ KESZEG 2008. 140.

¹⁰ Pesty Frigyes (1868) mondja, hogy „a népi látóköre véget ér ott, ahol családjának érdeke megszűnik...” GYÁNI 2007. 15.

¹¹ BOIA 1999.5.

¹² BOIA 1999. 5.

¹³ A múlt elbeszélhetőségének három (mítosz, folklór és történelem) módozatáról lásd: GYÁNI 2007.

Egy korszak megértéséhez ismerni kell történeteit, a történetyszerkesztési és értelmezési szabályait, a történetekkel szemben érvényben lévő lehetséges attitűdöket. A történetek a korok tanúbizonyságai, fenntartják a múlt emlékét, tematizálják és átörökítik azokat. Egy korszakhoz legalább két történettípus kapcsolódik: (1) a kortársak termelik és a jelenre vagy a közelmúltra vonatkozik. Fenntartója a kommunikatív emlékezet. Általa a „mai nap”¹⁴ konstruálódik, az válik láthatóvá, hogy most milyennek látjuk magunkat és a kort, amelyben élünk. (2) az utókor termeli és múltra vonatkozik. Ezekben a történetekben a múlt háziasítása¹⁵ és az identitás megkonstruálása, a valóság mitologikus áthangolása¹⁶ történik meg. Közege a kollektív emlékezet.

A múltbéli eseményeknek a narratív reprezentáció a múlt örökösei számára eltérő funkcióval bírnak. Lehetnek a megalapozó, vagy a jelennek kontrasztot vető emlékezés termelői.¹⁷ A hatalom és az alávetettek történetei és interpretációi között szintén jelentős eltérések észlelhetők. Az előbbi a hivatalos diskurzus szintjén, az utóbbi a populáris regiszterekben érhető tetten. Ezek esetenként egymással konfliktusba is állhatnak.

Nora szerint a kortárs emlékezetben a levéltár központi helyet foglal el. De nemcsak arról van szó, hogy a 20. század emberének összehasonlíthatatlanul több írott dokumentumot kellett előállítani, használnia és megőriznie, mint a korábbi generációknak, hanem arról is, hogy a jövőt belengő homály miatt egyre bizonytalanabbá válik az egyén, aziránt, hogy „mit is kell megőrizni a jövő előkészítése végett”, illetve hogy „mi fogja lebeszélni utódainknak: mik voltunk és mivé lettünk”. A levéltár emlékezeti-identifikáló funkciója megnő a történeti-dokumentáló szerephez képest, másrészt a történelem iránti érzékenység növekedése, a történelem pluralizálódása a hozzáférési módok terén is bővülést eredményezett. A levéltár emlékezeti helyként betöltött funkciója kibővült, a nemzeti mellett a regionális, lokális és perszonális – azaz alternatív – emlékezet helyeként is

¹⁴ Lásd: KESZEG 2003.

¹⁵ Lásd: FABRE 2000.

¹⁶ HANKIS 1980.

¹⁷ A megalapozó és a kontraprezentikus emlékezésről ASSMANN 1999.

működik. A lokális identitások újraszerveződésnek és a helyi örökségalkotás egyik fontos színtere.¹⁸

Ezért a Nagy háború emlékezetének vizsgálata kapcsán legalább olyan fontos számba venni az első világháború idején, ennek hatására született és a populáris regiszterekben forgalomban lévő narratív reprezentációkat őrző releváns forrás(típus)okat (egyházi irattárakban, parasztirattárakban fellelhető narratív szövegek) médiumokat (populáris írásbeliség, populáris grafika, képek) és műfajokat (élettörténet, napló, levél, prédikáció, jegyzőkönyv); mint azt, hogy a mai (20. század második fele, 21. század első évtizedei) társadalomban a Nagy Háborúnak milyen képe él, és ez milyen forrásokból táplálkozik.

A két megközelítésmód egymás mellé rendelése a múlt és a jelen folytonosságait és szakadásait teszi láthatóvá azt, ahogyan az események szemtanúi megszerkesztik, tematizálják, átadják és megtanítják emlékeiket, valamint azt, ahogyan a következő korszakok elfordulnak a jelentésüket veszített történetektől (elfelejtik), vagy teljesen más értelmet adnak nekik. A kettő közötti feszültség erőterében születik meg a *korszak retorikája*.

Berekméri István Andrásé 1877. április 23-án született a mai Románia területén található Sáromberkén.¹⁹ Fiatal korában inaslegény volt a Zeyk családnál Kolozsváron, 1902-ben Sáromberke község kisbírója, 1910-ben pedig a Hangya Fogyasztási és Hitelszövetkezet könyvelője lett. Időközben a református egyház presbitériumának is tagjává választották. 1914. augusztus 1-jén az általános mozgósítás elrendelésekor,²⁰ vonult be Marosvásárhelyre, ahol az akkori Református Kollégiumban volt elszállásolva. Innen alakulatával együtt Bukovinába vitték, ahonnan szeptember 28-án, a Visó völgyén előrenyomuló orosz csapatok feltartóztatására Máramaros megyébe rendelték át az alakulatot. Az ütközetre 1914. október 1-jén került sor, ahol az orosz túlerő hamar megsemmisítette a magyar csapatok harci erejét, számos katonát ejtve fogságba. Berekméri István Andrásé is ekkor esett fogságba. A többi fogollyal együtt a máramarosszigeti

¹⁸ Vö. NORA 2006. 4–6.

¹⁹ Dumbravioara, Maros megye

²⁰ Ekkor üzent hadat Németország Oroszországnak. Ehhez az Osztrák–Magyar Monarchia csak augusztus 5-én csatlakozott.

kaszárnnyába szállították, majd innen Lengyelországon át a kijevi gyűjtőtáborba, onnan pedig a szibériai Vlagyivosztokra hurcolták.

1916 júliusában egy rendelet nyomán a foglyokat munkaszolgálatra kötelezték. Így vitték Berekméri István Andrásét is több társával együtt át Penzába, majd onnan egy Szentpétervár melletti fakitermeléshez. Innen pedig a Don vidékére, a svatovói szénbányához került. Itt értesült fia haláláról, s itt írta meg *Fiam haláláról szól* című versét, ezzel gyászolva meg annak elvesztését.

1918. március 15. a „*veress gárda*” szállta meg a Don környékét. Elfoglalták a szénbányát, a rabokat pedig szabadon bocsátották. Berekméri István Andrásé három hónapi bolyongás után, 1918. június 13-án érkezett haza Sáromberkére. Két és fél hónap szabadság után, 1918. szeptember 1-jén ismét szolgálatba állt, a háború befejezéséig Marosvásárhelyen teljesített katonai szolgálatot. 1918. október 31-én tért végleg haza.

Az első világháború idején messze elkerült szülőföldjéről. Fogságba esett, ahol azt kellett tapasztalnia, hogy az egyén identitása és integritása mennyire törékeny, mennyire nem uralja az egyén saját életét. A fogságban töltött idő alatt, ahol nemcsak identitásának, de létének felszámolását is megcélozta a felügyelő hatalom, ébred rá arra, hogy mennyire mulandó az emberi lét, s hogy egyedül az egyénről fennmaradt történetek azok, melyek által emléke megőrződik, melyeken keresztül üzeni tud a család és a jövő számára. Ekkor kezdte el írni verses önéletrajzát.

A verseket tartalmazó füzet a sok használat során elkallódott. Hogy milyen szövegeket tartalmazott a füzet, arra csak utalásokból következtethetünk. Az élettörténet szövegében ugyanis több olyan hely van, ahol gyaníthatóan saját verseiből vett át egy-két soros részletet. Az élettörténetében egy helyen fia haláláról írt versének keletkezéséről pedig így vall: „Itt [a Don vidékén] dolgoztam 1917 egész nyarán, ide jött az a szomorú levél is, hogy otthon szegény Pista fiam meghalt. Itt gyártottam azon verset melynek címe: fiam haláláról szól.” A vers ugyan nem maradt fenn, de néhány sorát a család idősebb tagjai még ma is el tudják mondani.²¹

²¹ Berekméri Mária, Berekméri István Andrásé unokája visszaemlékezése alapján. A beszélgetések során a vers felidézésekor mindig elhangzottak azok a történetek is, melyeket Berekméri István Andrásé a fogságban töltött évekről valamikor mesélt,

A verses önéletrajz egy hosszabb versrészlet, mely a Don vidéki kozákok viseletét és szokásait, valamint a lágerélet viszonyosságait verseli meg, pedig a Református Egyházközség levéltárában található, kéziratban maradt falumonográfia lapjain maradt fenn.²²

Az egyszer megélt, pontosabban megszenvedett élmények a háború után sem hagyták nyugodni, minduntalan visszatért az események, emlékek feldolgozásához. Miután hazatért a fogságból, az eseményeket egy 1912-ben kiadott Biblia²³ *Családi krónika* részére előre nyomtatott lapjain: valamint egy 1909-ben kiadott áhítatos könyv²⁴ lapjain is megelevenítette.

Berekméri István Andrásé 1943–49 között készítette el ismét önéletrajzát, ezúttal prózában. Az élettörténetben az első világháborúnak és a fronton valamint az orosz fogságban szerzett élményeinek hosszabb részt szentelt.²⁵ Itt csak az első illetve az utolsó bekezdését idézem:

„Az 1914-dik esztendő azonban háborús vonatkozással köszöntött be. Az üstökös csillag is megjelent, hosszú fényes farkcsóvával, melyre sok jövendölés volt. Az egyik háborút, a másik dőghalált, a harmadik ki tudja, mit jövendölt az üstökös megjelenésére. Szerbiában szüntelen morgolódás volt. Mindenki gyanította, hogy Szerbia lobbantja lángra Európát. Ők már Obranovics Sándort, a királyt és a feleségét összeesküvés következtével meg is gyilkolták. A királyságra Karagyorgyevics Pétert ültették, illetve vitték haza Oroszországból. Így forrott a vén Európa, csak ki kellett lobbanjon. Minden ország fente

leírt. A vers tehát emlékeztető szöveggé, emlékezési alakzattá (ASSMANN 1999. 38–39.) változott, olyan szövegtárggyá, mely egy egész sor más történetet hív elő. Maga a vers tehát egy nagyobb szövegkontextus része, melyet minduntalan aktivizál. Ezt az aktivizáló erőt nevezi Assmann az emlékezés mitomotorikájának (ASSMANN 1999. 79.)

²² Mózes András: Adatok Sáromerberke történetéhez I–IV. Jelzet: 466, 467, 468, 469. Az említett vers a II kötet 105–106-ik oldalán olvasható.

²³ Szent Biblia, azaz Istennek ő és új Testamentumába foglaltatott igaz Szentírás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Budapest, kiadja a Brit és Külföldi Biblia-Társulat. 1912.

²⁴ Hit, remény és szeretet könyve az élet kedvező és kedvezőtlen napjaira. Imádságok és elmélkedések a magyar protestáns nép számára. Csiky Lajos debreceni hittanártól. 11. kiadás, kiadja a Vallásos Iratokat Terjesztő Társulat, Budapest, 1909.

²⁵ Az élettörténet valamint az említett feljegyzések teljes szövegét lásd VAJDA 2008.

kardját, töltötte a puskáját, csak okát kellett keresni, hogy hol, és miként kezdődjön meg. Míg végre Ausztria–Magyarország közös hadseregének egy nagy hadgyakorlata készült a szerb határ mentén, és Szarajevóban a bevonuló vezérkar kíséretében bemenő Ferenc Ferdinánd Ausztria–Magyarország trónörökösét az autójában feleségével együtt meglőtték. Ezeket szerb bérencek tették. Ausztria–Magyarország kérte ki Szerbiától a bűnösöket, de az mind hogy kiadta volna, inkább kész volt belemenni a háborúba. Így aztán Ausztria–Magyarország segítségére Németország, Törökország siettek, és Szerbia segítségére Oroszország, Francia és Angolország siettek. Meglett az összecsapás! 1914. júliusban a részletes és augusztus 1-jére az általános mozgósítás 42 év életkorig nálunk is megtörtént.”

A háború befejezéséről pedig így ír:

„Vége lett az 1914–1918- as világháborúnak! A négy esztendeig örökké győzött és négy esztendeig mindig az ellenség országában levő csapataink a forradalommal alakult helyzettel idegen országokból hazajött, és itthon csatát veszített hadsereg lett, az a hadsereg, amely mindig azokat verte, akik győztesek lettek! Magyarországot az antant győztesek feldarabolták, minket, erdélyieket Erdéllyel Romániához csatoltak. Aki futott előtünk, az parancsol most nekünk!”

Berekméri István Andrásétól 14 fénykép is a családra maradt, ezek közül négy az I. világháború alatt, az orosz fogság idején készültek. Berekméri István Andrásét egyenruhában ábrázolják, a fényképek hátoldalán pedig két esetben felirat olvasható: *39-dik életévem szomorú emléke*, illetve: *Negyvenedik életévem szomorú emléke Oroszország 1918. Berekméri István Andrásé*.

A településen további, a Nagy háborúhoz közvetlenül kapcsolódó, releváns információt tartalmazó irattípusok azonosíthatók. A református templomban a lelkész az istentisztelet keretében, annak záró mozzanataként a közösséget érintő híreket tesz közzé a szószékről. A hirdetések szövegét egy külön erre a célra nyitott füzetbe (*Hirdetési könyvbe*) vezetik. Az első világháború kitörésével kapcsolatos hirdetéshez 1914 augusztus 23-ikán készített feljegyzést az akkori lelkész, mely hét pontba szedve a gyülekezet tagjaitól a háborús helyzetben elvárt magatartásról szól. Néhány hónap múlva, 1915.

november 14-én pedig újabb, ezúttal öt pontba szedett felhívás szövege került a *Hirdetési könyvbe* bejegyzésre.

A református egyház *Aranykönyv* néven vezeti az egyházi adományok és az adományozók listáját, valamint az adományozás történetének körülményeit. A lelkipásztor 1915 július 5-én készült feljegyzésében több oldalon át sorolja fel név szerint a fronton szolgálatot teljesítő katonáknak és a hadiárvának összegyűjtött adományokat. A felsorolások kapcsán a háború borzalmairól is hosszan értekezik:

„A történelem fonala itt már nemcsak az egyházi, de az egész nemzeti életbe belenyúlik. Minden szava valóságos hősköltemény. És ezt a hőskölteményt ép a mi egyházunk ne írná szívének tábláira?! Milyen csendes – nyugodt vasárnap délutánja volt gyülekezetünknek június 28.a. Nyugalmas, békés, pihentető eső szállta meg az ünneplő arcokat. De a derű hirtelen elborult – Ferenc Ferdinánd Öfelségeiket Szerájévóban meggyilkolták. Ami kicsiny-egyszerű gyülekezetünket minő izgalom szállta meg. Telve voltak a lelkét háborgó nyugtalansággal. A lelkek felajzásában sejtelmek láttatták meg a világ felett csapkodó tűzlángokat. És ami az utca kapukban összeverődött csoportok lelkületében – hangulatában – mint sejtelem égett, íme valóság lőn. Istennek kérlelhetetlen ítélete lecsapott a bűnös háborgó világra. Ezt az ítéletet végig kell élnie a mi magyar nemzetünknek is. A nagy európai-világháború ez év augusztus 1-én lángra lobbant, magasra csapó tűz-lángjaival féltő aggodalmat sírást-zokogást-tenger fájdalmat okozva a legkisebb kunyhóban is. augusztus 2-ra vasárnap délelőtt gyűlt össze a gyülekezet, hogy búcsút intsen a harctérre induló hős testvéreknek. Neh. 14.10 versei alapján az igazi könyörgés istenhez vezet – a fájdalomkon keresztül is – könyörgésünkkel-áldásunkkal elindítottuk a gyülekezetünk 90 tagját. Kísérőül bocsátva féltő szeretetünk – óvó gondjainkat. És egyszerre hogy megnyíltak a szívek. Az üresen reánk meredő székek hogy meglágyították szíveinket.

Megindult a küzdelem. Hősöket neveltek ezek az idők. Elment férfaink nagy – nehéz küzdelmekkel, nélkülözésekkel, vérük áldozásával az északi harctéren a nagy tömegű orosz erővel szemben és déli harctéren Szerbiában nevelődtek szent hősökké. Valóban abban a minden idők legnagyobb hőskölteményében, amelynek ritmusában forog ma a földbolygó, kijut a maga szerepe az emberiség mindkét felének: a férfi fele harcol, a női

fele sír. Vajon melyik a nagyobbik hős a kettő közül: a harcoló vagy a szenvedő? Vajon melyik hozza nagyobb áldozatot: a férfi, aki a maga életét teszi kockára, vagy a nő, akinek végig kell néznie a kockavetést mindazok élete felett, akiket szeret? Kinek keresztye nehezebb: a férfié, aki szembeszáll a veszéllyel, vagy a nőé, akinek védtelenül kell lesnie, hogy szerette miként pusztul? Mi sötétebb sors: meghalni vagy túlélni mindazt, ami életünket életté tette? Csak aki magán kívül soha mást nem szeretett, nem tudja, hogy van valami, ami nehezebb, mint meghalni: temetni. Így lesznek a nők is hősök – szenvedő hősök. És nekünk ezt a háborút ilyen hősieken kell végig kezdenünk. Ha az esztendő utolsó pillanatában így nézünk végig sorainkon, látjuk hőseink számát a harctéren – és itthon csendes zokogástól felvert hajlékokban. Ezek a hősök is megmutatták szívüket. Egyházközségünk gyűjtött a szegény szenvedő sebesült katonák nagy fájdalmainak enyhítésére”.

A református templom déli falának felezőjén elhelyezett, az I világháború halottainak emléket állító márványtábla található. Az emléktábláját az egyház a gyülekezet adományaiból állíttatta.²⁶ Márványból készült, mérete 174x56 cm. A fejdísz nyitott könyvet tartó, harsonát zengő angyal, dombok mögött felkelő nap, földre hullott zászló és sisak, valamint széttört szekérkerék aranyozott vésete képezi. Szövege a következő:

„A. B[oldog]. f[eltámadás]. R[eménysége]. A[latt]. Sáromberki református Egyházközségünknek az 1914–18-i világháborúban hősieken elhalt fiai.” Alatta negyven név, melyek közül az utolsó utólag, az 1960-as években került fel az emléktáblára. A felsorolást a bibliából vett idézet zárja: „Ezek azok, akik jöttek a nagy nyomorúságból... és

²⁶ A gyülekezet az adományokat eredetileg a világháború ideje alatt elkobzott kisharang pótlása érdekében gyűjtötte össze, de a bizonytalan gazdasági helyzet következtében mire a pénz összegyűlt annyira elértéktelenedett, hogy nem fedezte a harangöntés költségeit. Ekkor született meg az emléktábla állításának gondolata. Zoltáni Pál az eseményről a következőket írja az ARANYKÖNYVbe: „Megérlelődött a gondolat: hadi célra vitték el a harangot – a háború borzalmaiban pusztult el 39 derék fia egyházunknak: a közös veszteség összekapcsolta a harangszerzés és a háborúban elhaltak és idegen hantok alatt pihenő testvéreink emléke megörökítése gondolatát.” Sáromberki Református Egyházközség Levéltára I/28, 193.

eltöröl isten az ő szemeikről minden könnyet. Jól vagyon, mindenható isten, igazak és igazságosak a te ítéleteid”.

Az emléktábla szövege a Nagy háború idején készült populáris iratoknak azt a (szöveg) kontextusát képezi, melyek „időkitevője”²⁷ a múlt ezen rétegeire utal.

A fent említett szövegek együtt egy olyan narratív bázist képeznek, mely megteremti, alakítja és mozgásban tartja a lokális történelmi tudatot. A lokális és családi kommemoratív aktusokban vesznek részt, a kollektív és a kulturális emlékezet fenntartásában van szerepük.

A különböző harctereket és hadifogolytáborokat megjárt felnőtt férfilakosság hazatérve egy új narratív bázist, és narratív viselkedési formát, a háborús történetek mesélésének szokását (rutinját) honosította meg. A háború alatt született és a háborús veszteségek ihlette nóták, balladás énekek, versek, naplóbejegyzések hosszú ideig meghatározták a közízlést. Ezzel együtt szerepet töltöttek/töltenek be egy teljesen új emlékezetpolitika és emlékezési stratégia megszületésében és fenntartásában.

Ezek a narratívumok az életvezetés funkcionális, és sok esetben normatív szövegeit képezték. Másrészt meg olyan dokumentumtípust képeznek, mely az írás által befolyásolt/meghatározott életvezetési, mentalitásbeli és diskurzusbeli (pl. a hazafias nyelvezet eltanulásának folyamata) váltást dokumentálják.

Az első világháború alatt született szövegeknek van egy másodlagos kontextusa is, mely meghosszabbítja életüket, és egyben egy másik dimenzióba kapcsolja őket, bekerülnek a megőrzésre szánt szövegek gyűjteményébe. Szövegként (tárgyi mivoltukban pedig emléktárgyakként) a családi történelem és mitológia megszerkesztésében töltenek be szerepet.

Az iratok hosszú távú őrzését az a remény motiválja, hogy az őket birtokló személy általuk bizonyos státusbeli és gazdasági előnyökhöz juthat. Szerepet töltenek be az identitás megerősítésében, a családi mitológia megalapozásában, a közösségi megbecsülés elnyerésében/megerősítésében.

²⁷ ASSMANN 1999. 20.

IRODALOM

ASSMANN, Jan

- 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskulturákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

FABRE, Daniel

- 2000 *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques.* (Collection Ethnologie de la France 15) Éditions de la Maison des sciences de l'homme–Ministère de la Culture, Paris.

GYÁNI Gábor

- 2001 Kollektív emlékezet és nemzeti identitás. In: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és történetek elbeszélése.* Napvilág Kiadó, Budapest. 81–94.
- 2007 Mítoszban, folklórban, történelemben elbeszélte múlt. A múlt többféle elbeszélhetősége: változó időbeliségek. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és Történelem.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 9–17.

HANKISS Ágnes

- 1980 Én-ontológiák. Az élettörténet mitologikus áthangolása. In: Frank Tibor–Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat II.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

HYMES, Dell

- 1997 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata In: Pléh Csaba–Siklaci István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv–Kommunikáció–Cselekvés.* Osiris Kiadó, Budapest. 458–495.

KESZEG Vilmos

- 2003 A 'mai nap' megélése és reprezentálása. In: Zsigmond Győző (szerk.): *Napjaink folklórja/Folclorul azi.* A

Magyar Köztársaság Kulturális Központja, Bukarest. 33–64.

MANDELBAUM, David G

- 1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: Küllös Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer*. Documentatio Ethnographia 9. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest. 29–45.

NORA, Pierre

- 2006 Küldetés és kihívás: a levéltár a mai társadalomban. *Levéltári Szemle* LVI. évf. 1. sz. 4–6.
- 2010 *Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest.

TENGELYI László

- 1998 *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

VAJDA András

- 2008 *Berekméri István Andrásé: Minden poklokon keresztül*. Sajtó alá rendezte Vajda András. Emberek és kontextusok 2. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.

VAJDA, ANDRÁS

THE REPRESENTATION OF THE GREAT WAR IN THE POPULAR WRITINGS

The paper reflects upon the narratives born in the time of the Great War, written and put into circulation in the folk/popular registries, upon their roles and circumstances of genesis and usage, upon attitudes towards them. The purpose of the paper is not to reconstruct the event of that historic period, but to analyse the influence of those events over weekday, over the living and mentality of simple countrymen, and last, but not the least over the relations with scripts. It tries to observe the biographical stories – and their mechanism of impact – of the common men pass through historical events.